

3.15. Mąstymas ir dzenas

Ar pastebėjote, kad tai, kas buvo rašoma apie kalbą ir apie patirtinį bei atsietą mąstymą, yra dzenbudizmo esmė? Tikriausiai ne, nes vartoti skirtingi pavadinimai. Dzeno meistrai gal taip pat dar neatrado, kad jų mokymą patvirtino smegenų tyrinėjimai. Jie tuo, ko gero, nė nesidomi, nes laikosi senos ir patikimos tradicijos. Tačiau vakariečiai lengviau įžvelgtų dzeno paslaptis ir keistų pavadinimų prasmę, jei pasidomėtų smegenų veikla ir mąstymo skirtumais.

Budizmu ir dzenu domiuosi jau daugiau nei 40 metų, perskaičiau keliolika knygų, tačiau šis mokymas taip ir likdavo egzotiškas slėpinys. Nebuvo aišku, kas tas *dzeno protas*, *pradinuko protas*, ką reiškia *ištuštinti protą*, *užmušti protą* arba pali kalbos daugiaprasmiškas žodis *duhkha*, kurį verčiant, jam buvo priskirta viena prasmė - kančia. Skaitai, kartoji tas keistas sąvokas, tačiau, anot patarlės, „žiūri kaip ožys į naujus vartus“.

Primygtinai teigiama, kad reikia praktikuoti, reikia ilgas valandas sėdėti ir žiūrėti tik į save. Tačiau ar mes praktikuojame? Nėra kada sėdėti ir dar užmušinėti protą, kuris toks reikalingas. Nutildyti protą, kai smegenys yra visos evoliucijos didžiausias pasiekimas?! Gal nebūtina ilgomis meditacijomis tildyti protą, bet reikia suprasti, kaip veikia smegenys ir per jas vykstantis mąstymas?

Jau seniai suvokiau, kad *dzeno protas*, *pradinuko protas*, *nežinuko protas*, *sokrato protas*, *dvasios beturčio protas*, *veidrodinis protas*, *tuščias protas* (ko gero, rastume ir daugiau įvardijimų) yra sinonimai, išreiškiantys tą pačią esmę. Tačiau jų esmė vis dar liko paslėpta. Intelektualams tokios sąvokos ne tik nepriimtinos, bet ir žeidžiančios, nes tai pasikėsinimas į jo didenybę intelektą. Naujame lietuviškame kunigo, teologo Česlovo Kavaliausko Šventojo Rašto vertime (1977 m.) sąvoka *dvasios beturčiai* buvo pakeista į *dvasingieji vargdieniai*. Taip, ko gero, nutiko, vertimą redaguojant „protingai“. Vėliau taisyta į *turintys vargdienio dvasią* (1998 m. leidime), o 2009 metų leidime anksčiau vartotas išsireiškimasis jau beveik atstatytas - *beturčiai dvasia*. (Mt 5,3)

Tik parašęs šios knygos II ir III dalis, pagaliau suvokiau, kodėl dzenas taip nusistatęs prieš mąstymą žodžiais ir apskritai prieš žodžius, bet labai vertina tiesioginį mokymo perdavimą ir konkrečią patirtį. Esmė labai paprasta: bet koks mokymas, žodžiai, sąvokos yra atsietas nuo tikrovės mąstymas, kuris apie tikrovę ne tik mažai ką pasako, bet ją dar ir iškreipia. Jo vertė tokia pat, kaip ir kiekvieno pramano ar iliuzijos. Todėl dzeno meistrai bet kokia, tegu ir šventa laikoma, sąvoka yra tik „ant pagalio pridžiūvęs šūdas“.

Kai dzeno meistras žengė iš išvietės, vienuolis jo paklausė:

- Kas yra Buda?

Kaip tik tuo metu meistro žvilgsnis užkliuvo už saulėje džiūstančio pagalio, kuriuo buvo valoma išvietė. Ir jis j klausimą atsakė:

- Prie pagalio pridžiūvęs šūdas.

Dzeno meistras galėjo atsakyti ir kitaip, Pavyzdžiui, *paukštis, tupintis ant tvoros arba dangumi plaukiantis debesis*. Esmės tai nekeičia. Nes *Buda*, kaip ir *Dievas*, yra abstraktus žodis, t. y. tuščias, kurį galima užpildyti bet koku posakiu ar sąvoka, bet tai vis vien nebus teisinga ar neteisinga. Tačiau meistras atsakė: *Ant pagalio pridžiūvęs šūdas*. Ir toks atsakymas yra daug stipresnis už kitokius, nes jis sukrečia protą. Juk taip nepriimta kalbėti, tai absurdas ar šventvagystė!

Jei supranti, kuo skiriasi *patirtinis*, arba *konkretus*, mąstymas nuo *atsieto*, arba *abstraktaus*, meistro atsakymas tampa prasmingas. Dzeno meistras ne teoriškai, bet *praktiškai* moko atskirti tai, kas konkrečiu, nuo to, kas tik *tuščia atsietybė*, apie kurią negalima tikrai ir aiškiai pasakyti, kad ji teisinga ar neteisinga, - ja galima tik tikėti arba ne.

Šioje knygoje teoriškai aprašiau, kuo skiriasi ir kaip atskirti tuos du mąstymo būdus, ir matėme, kad kalba čia vaidina ypatingą vaidmenį, - be kalbos atsietas mąstymas neįmanomas. Dzenas moko, praktiškai parodydamas, kad mąstymas, atspindintis tikrovę ir tiesą, kurią galima patikrinti, yra patirtinis ir konkretus. Tikrovė prasideda ir baigiasi su patirtimi, taip galima pasakyti apie žmogaus patiriamą tikrovę.

Dzenas vertina patirtinį mąstymą, tą tiesioginį suvokimą, kuris per jusles patenka į smegenis. Iš čia ir jų pagarba buvimui dabartyje. Čia ir dabar būname tik su tuščiu protu, kuriame nėra atsietų nuo patirties minčių. Tokiame prote, kai atsietas mąstymas, - kuris tuojau pat mus nukelia į ateitį ar praeitį, - yra sustabdytas (užmuštas protas), žmogaus mąstymas tampa kaip vaiko ar pirmų žmonių, - patirtinis, o tai reiškia sutampantis su veiksmu. Todėl budistai ir sako: kai mes valgome, tai tik valgome, kai dirbame, tai tik dirbame; tuo metu, kai jūs kažką dirbate, galvose sukasi įvairios nuo tikrovės atsietos mintys.

Taip įsijautėme į atsietybės, kad pamiršome, jog žodis ir daiktas ne tas pats. Apie tai Vakarų filosofijai priminė L. Vitgenšteinas, kurį galima laikyti dzeno meistru. Pasak jo, filosofinės problemos atsiranda todėl, kad nesuprantame kalbos logikos. Žodžiai ir sąvokos, apie kuriuos negalima pasakyti, kad jie teisingi ar klaidingi, tik spėlioti, - jais mirga filosofinės knygos, yra beprasmiškos.

Tai, kas apskritai gali būti pasakyta, turi būti pasakyta aiškiai. O apie tai, apie ką negalima kalbėti, apie tai reikia tylėti. Trumpai sakant, filosofija yra žodžių žaismas. Taip mąstė ir Buda, kuris atsisakydavo kalbėti apie tuščias, neįrodomas sąvokas, kuriomis galima tik tikėti.

Parašęs savo garsųjį „Traktatą“ (1921 m.), Vitgenšteinas manė, kad filosofavimas turėtų būti nutrauktas, tačiau abstraktaus mąstymo meistrai - filosofai jo nesuprato ar nenorėjo suprasti. Jis metė filosofiją ir ėmėsi mokytojauti. Vėliau, britų filosofo ir matematiko Bertrano Raselo (Bertrand Russell) pakviestas, dirbo Kembridžo universitete. Savo studentams jis sakydavo: *Kodėl jūs filosofuojate, geriau eikite dirbti*. Filosofija yra ne meilė išminčiai, kaip galima būtų spręsti iš paties žodžio (gr. phileo - myliu + sophia - išmintis), bet meilė abstrakčiam mąstymui.

Filosofas A. Šliogeris, prirašęs storiausias knygas įvairiausių žodžių, ilgainiui pasiilgo tikrovės: anot jo paties, *per visą knygą „Niekis ir esmas“ eina graikų pirmą kartą iškeltas klausimas - kur yra tikrovė?* Graikai buvo pirmieji abstrakčiai mąstantys filosofai, jie pirmieji ir pasigedo tikrovės. Pradėjus mąstyti atsietai, žmonės pamažu nutolo nuo tikrovės. Šio nutolimo dažniausiai nepastebime, nes išorinę tikrovę pakeičia vidinė, smegenų kuriama tikrovė, kuri grįsta ne patirtimi, bet tikėjimu. Tikėjimas išstumia kritinį mąstymą, ir žmogus tampa tikinčiuoju, netgi didesnio ar mažesnio lygio fanatiku, kuriam vidinė tikrovė, t. y. tai, kuo jis tiki, tampa svarbesnė už tiesioginę išorinę patirtį.

Tai suvokdami budistai perspėja: *didžiausias pavojus praktikuojant dzenbudizmą yra tapti dzenbudistu*. Ką tai reiškia? Tai reiškia pavojų pakliūti į abstrakčiai suvokto dzenbudizmo, t. y. į jo teorijos, spąstus. *Dzenbudistas, katalikas, stačiatikis, komunistas, liberalas, konservatorius, musulmonas* yra tuščios sąvokos - atsietybės. Nors jos egzistuoja tik prote, tačiau atsietai mąstančiam yra tikros ir turi didelę galią. Su jomis susitapatinus, kyla pavojus tapti tikinčiuoju (dzenbudistu, kataliku, musulmonu, komunistu, liberalu... arba naujausio tikėjimo tikinčiuoju - leftistu). O tai reiškia - mažesniu ar didesniu fanatiku.

Sutikai Budą, nužudyk Budą. Tai reiškia - atmesk tuščias sąvokas ir ieškok to, kas tikra, kas konkrečiu. *Būk kataliku, bet netapk kataliku*. Kitaip sakant, nebūk tik vardinis ar idėjinis katalikas, galintis ir kryžiaus žygį surengti, bet konkrečiai gyvenk Kristaus mokymu.

Esame apsėsti ideologijų, tikėjimų, prisiimtų nuostatų, primestų vertybių. Nesugebame atskirti, kur mūsų tiesioginė, gryna juslinė patirtis, o kur minties, tikėjimo, kultūros, ideologijos, auklėjimo ir kitokie pramanai.

Be atsieto mąstymo mes jau nebesugebame gyventi. Jo ir negalima atmesti, nes jis labai reikalingas,- ne veltui evoliucija dėjo tiek pastangų. Tačiau būtina susivokti ir skirti, kas yra kas. Susivokus, dzeno meistrų tapti lengva, sėdėti ilgas valandas meditacijose nebūtina. Tereikia suprasti, kad visas nuo patirties atsietas mąstymas yra pramanai. *Tušti, atsieti žodžiai yra geriausias būdas iškilmingai ir reikšmingai pasiklysti tarp trijų medžių* (A. Kurpatovas). Tačiau būtina atsiminti, kad tie pramanai, esant tam tikroms sąlygoms, gali virsti ir virsta tikrove. Taip! Tačiau tikrovė bus tokia, kokią pramanysime...

Budizmas ypač pabrėžia norų reikšmę. Tačiau norai taip pat susiję ir su atsietu, ir su patirtiniu mąstymu. Yra *tikras, patirtinis trūkumas*, kažko stoka, ir iš to kylantis noras. Bet yra ir atsietas, tik prote esantis noras. Jei mūsų norai yra tik tikri, patirtiniai, tada jokių kančių, ar bėdų apie kurias kalba budizmas, su norais nebus. Ar suvokėte? Tai susiję su šio skyriaus pradžioje minėtu žodžiu *duhkha*, kurio kita prasmė yra *nerimas*. Atsietas nuo tikrovės protas yra nerimastingas, - jam vis ko nors trūksta, kažko norisi. Kančia atsiranda vėliau, kai atsieti nuo tikrovės, pramanyti norai nebūna patenkinami. Be sugalvotų, atsietų norų, dėl kurių žmogus graužiasi ir kankinasi, puikiausiai galima gyventi ir jaustis laimingu. Europiečiai stebėjosi, kodėl necivilizuoti, jų pavergti žmonės jaučiasi laimingi? Laimingi jaučiasi ir dabar atrandami anuometinių kultūrų žmonės. Laimingi todėl, kad jie dar labai silpnai mąsto atsietai, o jų patirtiniai, konkretūs norai išsipildo. Kančia prasideda, kai norai atitrūksta nuo tikrovės. Atsieti norai ne tik neleidžia gyventi dabartyje, bet žmogus apskritai dar negyvena, o tik ruošiasi gyventi, kai tie norai išsipildys. Bet sugalvoti norai nesibaigia... Iš to kyla nerimas ir kančia (*duhkha*). Yra dvi tragedijos žmogaus gyvenime,-juokiasi gyvenantysis dabartyje, arba dzeno meistras, - viena, kai jis negauna trokštamo dalyko, o kita - kai pagaliau gauna.

Trumpai sakant, dzenbudizmas civilizuotą žmogų, kuris gyvena daugiausia prote, gražina į tikrovę. Galima ir taip pasakyti: dzenas saugo nuo perdėto dvasingumo ir gražina į tikrovę.

Civilizuotas žmogus, gyvenantis vien prote, kuris niekuomet niekuo nepasitenkina, yra neurotikas. Galima sakyti, kad protingas žmogus yra alkana dvasia. Įdomu, kad toks mąstymas, kurį mes vadiname atsietu, laikomas normaliu. Vyrauja įsitikinimas, kad jis toks buvo visą laiką ir toks turi būti. Mažiau protaujantys laikomi nepilnaverčiais. Nieko neturiu prieš atsietąjį mąstymą. Priešingai, - pripažįstu, kad jis labai reikalingas. Tačiau kas per daug, tai jau nuodėmė.

Pamiršome, ką reiškia būti kaip vaikai. Anot Šventojo Rašto, *Kas nepriima Dievo karalystės kaip vaikas, - neįeis į ją.* (Mk 10, 15) Kitaip sakant, atsietas mąstymas beveik visiškai išstūmė patirtinį suvokimą. Pasekmės: kuo daugiau civilizacijos, t. y. gyvenimo vien tik prote, tuo daugiau psichikos sutrikimų, stresų ir depresijų. Patirtinis ir atsietas mąstymai, — tai tarsi ėjimas dviem kojomis. Atsiremdami pakaitomis ir viena, ir kita, - išlaikome lygsvarą. Mąstydami vien tik atsietai arba gyvendami vien tik patirtiniu suvokimu, prarandame pusiausvyrą.

Žmogus gali ir pats susivokti bei pamatyti, kad per daug nukrypo į kažkurią pusę. Tačiau taip buna retai. Jei per daug nuklydome, neliekame visiškai pamiršti ar apleisti. Pagalba ateina, tačiau tokio pavidalo, kad toli gražu ne visi ją atpažįsta. Galioja senas principas: *ką Dievas myli, tą ir baudžia.* Košmariški sapnai, didelės netektys, mirtina liga ir pagaliau pati mirtis yra galimi pagalbos pavidalai pusiausvyrai atstatyti.

Tikriausiai skaitėte ar girdėjote pasakojimus apie tai, kaip labai pasikeičia žmogaus mąstymas ir gyvenimo suvokimas, susirgus mirtina liga. Tačiau taip būna ne taip jau dažnai. Pasikeičia vertybės ir žmogus pradeda gyventi tiesiogine to žodžio prasme. Iki tolei jis tik svajojo gyventi, - kai išsipildys proto sugalvoti norai ir jis bus laimingas. Sunkios ligos diagnozė, grąžina žmogų į tikrovę, nors ir ne kiekvieną. Sugrįžęs į patirtinį suvokimą, jis, kaip vaikas, džiaugiasi kiekviena gyvenimo valanda ir yra laimingas be jokių sąlygų, laimingas, kad gyvena, jaučia, uodžia, skanauja, girdi, mato, liečia. Išnyksta buvusios pretenzijos ir nuoskaudos aplinkiniams bei apskritai gyvenimui. Nyksta pergyvenimai dėl to, ko negali pakeisti. Žmogus dėkoja už kiekvieną dieną, dėkoja ir ligai, kuri išmokė gyventi. Tai ir yra patirtinio mąstymo, arba buvimo čia ir dabar, požymiai. Tie, kurie išmoksta ligos atneštas pamokas, tie dažniausiai pasveiksta, liga atliko savo darbą ir gali pasišalinti.

JAV gydytojas Džefas Rokvelas (Jeff Rockwell) tokius, prote ivykusius pasikeitimus vadina dvasinės ramybės požymiais. Jų jis priskaičiuoja dvylika:

1. Veikia ir mąsto spontaniškai, be atožvalgos į praeitį ar ateitį.
2. Džiaugiasi kiekviena akimirka.
3. Nesmerkia savęs.
4. Nesmerkia kitų.
5. Vengia susipriešinimų.
6. Vengia aptarinėti kitų poelgius.
7. Nesijaudina dėl kiekvienos dingsties.
8. Dažnai dėkoja už gyvenimą ir ligą.
9. Patiria pasitenkinimo jausmą bendraudamas su žmonėmis ir gamta.

10. Dažnai šypsosi širdyje ir akimis.
11. Auga poreikis mylėti.
12. Didėja suvokimas, kaip svarbu netrukdyti gyvenime vykstantiems įvykiams.

Pastebėkime, kad tai yra ir vaiko, ir dzenbudisto psichikos arba sielos požymiai. Jei savyje randate jų daugiau nei pusę, o tuo labiau visus šiuos vidinės būsenos požymius, esate dzeno meistras arba kaip vaikas, kuriam dangaus karalystė yra viduje.

Ne visus ištinca laimė patekti į tokį staigų gyvenimo posūkį, kaip mirtina liga. Gerovės laikais - daugiau žmonių sulaukia palyginti ramios senatvės. Tai dar viena galimybė tapti kaip vaiku arba dzenbudistu. Tėvas Stanislovas sakydavo, kad senatvė žmogų uždaro į vienuolyną. Gerovės visuomenėje vienuolyno įvaizdis nelabai tinka, nes vien tik kvailas pavadinimas „senjorai“ jį sugriauna. Iš vidinės būsenos, į kurią palaipsniui žmogus pasineria senatvėje, „senjorai“ įvairiais būdais traukiami į išorę.

Vargu ar pavyks parašyti taip, kad nesukelčiau pasipiktinimo. Senstant žmogus natūraliai, kaip sakoma, vaikėja. Tai reiškia, kad silpnėja atsietas mąstymas ir senėjantis žmogus pamažu grįžta į vaikystei būdingą patirtinį tikrovės suvokimą. Labai svarbu kritinio mąstymo ir patirtinio suvokimo santykis. Idealiu atveju kritinis mąstymas nesusilpnėja, bet tampa pakantus ir įsileidžia patirtinį suvokimą, ir netgi jam teikia pirmenybę. Tokiu atveju žmogus iš gyvenimo išsina, visiškai suvokdamas, kas vyksta, ir laimingas.

Toks suvokimas atėjo skaitant spaudoje skelbtus A. Šliogerio gyvenime įvykusius savęs ir tikrovės suvokimo kismus. Pateiksiu tik keletą jo paties minčių, atspindinčių patirtinio mąstymo įsileidimą ir jo vyravimą: *Pirmiausia matyti, o tik paskui mąstyti. /.../ Ir jeigu dabar, artejant gyvenimo saulėlydžiui, man reikėtų rinktis, rinktis esmingai, rinktis taip, kad nuo to pasirinkimo priklausytų gyvybė ar mirtis, aš pasirinkčiau ne Aristotelio „Kategorijas“, o savo senelio skiedryną Alksnupiuose ir kulbę, ant kurios vaikystėje kapodavau žabus.*

Jo nukrypimas į patirtinį suvokimą pasireiškė ir fotografuojant. 2009 m. pasirodė A.Šliogerio nuotraukų albumas, kurį pristatydamas jis rašė: *Žodžių ir vaizdų erdvėje filosofas mėgina parodyti, kad fotoaparatu galima gėrėtis bekalbiu daiktu, išlaisvintu nuo kalbos drabužių.* Nuotrauka yra sustabdyta akimirka, ja galima gėrėtis ir gėrėtis. *Man pasidarė smagu gyventi paskutiniaisiais metais. Dabar tikrai laimingas.* Tai irgi gana panašu į vaiko ar dzeno meistro vidinę būseną.